

Fenomén „kulaka“ v procese kolektivizácie na Slovensku v rokoch 1949 – 1960

Viera Hlavová

Abstract

HLAVOVÁ, Viera: The “Kulak” Phenomenon in the Process of Collectivisation in Slovakia, 1949 – 1960.

After the coup d'état of February 1948 the ruling Communist party of Czechoslovakia began to implement its ideas of agricultural policy using all accessible means. The process of collectivisation, which took place during 1949 – 1960, was meant to contribute to the reconstruction and modernisation of agriculture, but in the end it destroyed the social and cultural background of village society and disrupted all its traditional systems of values. It was forced on the peasants from above, without their consent. From the very beginning of the process of the foundation of United peasants' co-operatives, the state and party apparatus applied unlawful pressure, power abuse and manipulation on the peasants. Collectivisation brought a focused purposeful prosecution of the individual social strata of the village.

Since November 1989, the freedom of access to archival sources, namely those of Party and Secret Police origin, has contributed to the de-ideologisation of the historiography of the collectivisation of agriculture, and has enabled researchers to document the lesser known aspects of the process linked to the repressive policy of the regime towards the peasants.

The strata of the wealthy peasants and farmers had been mentioned only in the context of the collectivisation process of Slovak villages. According to the regime historiography, their economic, social and political influence in the villages was perceived as one of the main obstacles for the implementation of collectivisation. They were labelled as enemies of socialism and an adversary of collectivisation. To underline the social gap between them and the rest of the peasants, the special derogatory term “village rich” or “kulak” was introduced. However, for the entire period the Party bosses and state officials were not able to agree on the basic definition of a “kulak”, and so at the regional level he was often mistaken for a “middle” peasant.

From 1948 the communist regime had already started to operate the system of court and out-of-court repression and prosecutions. They took different forms, but all of them had a devastating impact on their victims. The kulaks were pushed out of public life, their social status deteriorated, their private working activity was criminalised, their personal liberties were limited and family and neighbourly ties were put under severe pressure, if not completely cut. The economic results of the farms run by the kulaks were ruined by different administrative and economic decisions. Consequently, they headed towards bankruptcy and forced administration imposed by the Co-Operatives and National Councils. This way they could be liquidated by administrative means. The most brutal repressions in their widest scope were adopted between 1951 and 1953. Only a few private farms survived till the end of the 50s, and even those were in a decimated state.

Keywords: Kulak, Peasant, Collectivisation, 1949 – 1960, Slovakia, Persecution

Historiografia témy

Uchopením moci vo februári 1948 odštartovala komunistická strana proces zásadných štrukturálnych zmien v spoločnosti. Transformácia slovenskej a českej spoločnosti podľa schém komunistickej ideológie zasiahla všetky sféry života spoločnosti a každého jednotlivého občana zvlášť. Jej chrbtovou kosťou bola prestavba vlastníckych vzťahov a integrálnou súčasťou represie, násilie a nezákonnosť.

Po získaní politickej moci začala vládnuca strana – už bez akejkoľvek demokratickej oponentúry – presadzovať svoje poňatie poľnohospodárskej politiky cestou likvidácie pozostatkov kapitalizmu. K tomuto cieľu smerovala aj kolektivizácia poľnohospodárstva, ktorej súčasťou bolo

odstránenie súkromnej poľnohospodárskej malovýroby aj likvidácia hospodárstiev bohatých roľníkov. Projekt budovania veľkovýroby v poľnohospodárstve výlučne na základe veľkých kolektívnych závodov vylučoval pre roľníkov možnosť slobodného výberu, keďže súkromné hospodárenie bolo kvalifikované ako bezperspektívna alternatíva.

Proces kolektivizácie, ohraničený rokmi 1949 – 1960, ktorý mal prispieť k rekonštrukcii a modernizácii poľnohospodárstva, zásadne zmenil nielen majetkovú a sociálnu štruktúru slovenského a českého vidieka, ale deštruktívnym spôsobom zasiahol sociokultúrne zázemie dedinskej society a rozrušil celý jej tradičný hodnotový systém. Nebol to proces jednoduchý a ako sa ukázalo ani kontinuálny. Navyše bol naoktrojovaný zvrchu, bez súhlasu roľníkov a podložený viac ideologickými floskulami ako ekonomickými argumentmi. Jeho realizácia bola spojená s obmedzovaním hospodárskeho rozvoja roľníckych hospodárstiev a zavádzaním centrálne-direktívneho systému do poľnohospodárstva. Administratívno-ekonomické obmedzovanie súkromných roľníkov, realizované vo viacerých formách, malo za cieľ zväčšiť materiálne ťažkosti súkromného podnikania, a tak ovplyvniť postoj roľníkov k družstevnej organizácii poľnohospodárskej výroby.

Od začiatku sprevádzali kolektivizáciu rôzne formy protiprávneho nátlaku na roľníkov, zneužívanie moci a manipulácia pri zakladaní jednotných roľníckych družstiev (JRD) straníckym a štátnym aparátom, často aj násilne potlačované prejavy nedôvery a nezájmu roľníkov o vstup do JRD, prameniace z obáv o zavádzanie kolchozných praktík a zo zmeny roľníkovho sociálneho statusu. Počas kolektivizácie dochádzalo k cielenej a účelovej perzekúcii sociálnych vrstiev dediny. Rôzne formy represíí mali pre roľníkov, najmä pre vrstvy bohatých roľníkov a gazdov, existenčné dôsledky. Vyradňovali ich z ideologických dôvodov z verejného života, zasahovali do ich sociálnej situácie, kriminalizovali ich činnosť, obmedzovali osobnú slobodu, ničili rodinné a susedské vzťahy. Problematika zámožných vrstiev dediny a dosah zložitých spoločenských procesov na ich osudy bola súčasťou výskumu procesu kolektivizácie. Prednovembrová historiografia, vtláčaná do koľají marxistickej ideológie, postavila výklad dejín na koncepte triednej spoločnosti. O násilnej povahe kolektivizácie sa písalo iba vo všeobecnej rovine.¹ Pád komunistického režimu a otvorenie väčšine bádateľov dovtedy neprístupných archívnych fondov straníckej a štátno-bezpečnostnej proveniencie umožnilo odideologizovať obraz kolektivizácie aj zdokumentovať formy a metódy nátlaku a perzekúcií voči jednotlivým vrstvám roľníkov počas kolektivizácie. Na určitý čas sa otázky porušovania ľudských a občianskych práv, represíí, politických procesov, perzekúcií a masovej nezákonnosti komunistického režimu, ich nositelia, vykonávatelia i obeť dostali do centra pozornosti historického výskumu.²

1 Súhrnné informácie o historiografii k problematike kolektivizácie pozri SEDLIAKOVÁ, Alžbeta. *Historiografia na Slovensku 1990 – 1994*. Bratislava : HÚ SAV, 1995; SEDLIAKOVÁ, Alžbeta. *Slovenská historiografia 1995 – 1999. Výberová bibliografia*. Bratislava : VEDA, 2000; SEDLIAKOVÁ, Alžbeta. *Slovenská historiografia 2010. Výberová bibliografia*. In *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 4, s. 763-823. Tiež *Bibliografie Národní knihovny. Kolektivizace venkova v Československu 1945 – 1960*. Dostupné na internete: <http://www.wold.pef.czu.cz/kolektivizace/index.php?p=bibliografie> (posledný náhľad 23. 5. 2016).

2 Vyšlo viacero monografií i zborníkov a štúdií: PEŠEK, Jan. *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953*. Bratislava : Nadácia M. Šimečku a HÚ SAV, 1998; PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej*

Problematike vrstvy zámožných roľníkov na slovenskej i českej dedine venovala historiografia pozornosť iba v kontexte celkového vývoja kolektivizácie. Za fundamentálne práce o úlohe „kulakov“ v procese kolektivizácie možno považovať publikácie českého historika Karla Jecha³, Karla Kaplana⁴ a Jany Burešovej.⁵ Zo slovenských autorov sa problematike kolektivizácie, drobnokresbe života slovenského roľníka aj fenoménu „kulaka“ na slovenskej dedine venoval predovšetkým prof. Samuel Cambel. Jeho ostatná publikácia je nenahraditeľná pre každého historika zaoberajúceho sa výskumom kolektivizácie slovenského poľnohospodárstva.⁶ Úlohou národných výborov ako vykonávateľov roľníckej politiky, represiami voči všetkým vrstvám roľníkov sa zaoberal Jozef Žatkuliak⁷, propagandistickú a perzekučnú líniu voči „kulakom“ počas kolektivizácie sledovala Viera Hlavová.⁸ Zo syntetizujúcich prác z posledných rokov spomeniem iba tie najdôležitejšie, a to monografiu Vladimíra Varinského⁹ a niekoľko prác z pera mladších českých historikov.¹⁰ V poslednom období sa objavujú práce prinášajúce pohľad – doteraz absentujúci – na proces kolektivizácie, jeho akceptovanie či odpor voči nemu z pohľadu samotných roľníkov.¹¹

Vymedzenie pojmu „kulak“

Výsledkom troch etáp povojnovej pozemkovej reformy v rokoch 1945 – 1948 boli presuny vo vlastníctve a držbe pôdy, posilnenie malých a stredných roľníckych hospodárstiev. Koncom 40. rokov minulého storočia poslednou kapitalistickou vrstvou na vidieku zostali bohatí roľníci a gazdovia (český ekvivalent sedláci, selský stav). Boli to vlastníci poľnohospodárskych usadlostí v rozmedzí 20, resp. 15 až 50 ha poľnohospodárskej pôdy. Svoje hospodárstva obhospodarovali spolu so svojimi rodinnými príslušníkmi, zamestnávali 1–2 pracovné sily, najímali

kontroly. *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 2000; CAMBEL, Samuel. *Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektivizácie*. Prešov : Universum, 2005; MIKLOŠKO, František – SMOLÍK, Peter – SMOLÍKOVÁ, Gabriela (eds.) *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989* 1, 2. Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2001.

3 JECH, Karel. *Soumrak selského stavu 1945 – 1960*. Sešity ÚSD AV ČR 35. Praha : ÚSD AV ČR, 2001; JECH, Karel. *Kolektivizace a vyhnání sedláků z půdy*. Praha : Vyšehrad, 2008. BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal (eds.) *Akce „K“. Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech: studie, seznamy a dokumenty*. Praha : Pulchra – Česká zemědělská univerzita, 2010.

4 KAPLAN, Karel. *Proměny české společnosti (1948 – 1960). Část druhá: Venkov*. Praha : ÚSD AV ČR, 2012.

5 BUREŠOVÁ, Jana. Prosazování sovětského modelu do československého zemědělství. In *Sborník Vojenské akademie v Brně*. 1994, Řada C, mimořádné číslo, s. 395-402 a další.

6 CAMBEL 2005.

7 ŽATKULIAK, Jozef. *V mene zákonov a proti občanom? Trestnoprávna právomoc národných výborov na Slovensku v rokoch 1950 – 1957*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1994.

8 HLAVOVÁ, Viera. *Kulak – triedny nepriateľ: „dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949 – 1960)*. Bratislava : Veda, 2010.

9 VARINSKÝ, Vladimír. *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960)*. Banská Bystrica : Belianum, 2014.

10 ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.) *Kolektivizace v Československu*. Praha : ÚSTR, 2013. BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.) *Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a středoevropské souvislosti*. Praha : Dokořán, 2008.

11 Napr. dizertačná práca mladej historičky: ŠULEJOVÁ, Lucia. *Odpor roľníkov proti kolektivizácii v Prešovskom kraji 1949 – 1953*. Bratislava : FF UK a HÚ SAV, 2014.

sezónnych robotníkov, vlastnili živú ťažnú silu (kone, kravy), mali určité strojové vybavenie, vlastnili hospodárske budovy. Aj vďaka používaniu šľachteného osiva dosahovali stabilné výnosy rastlinnej produkcie, chovali kvalitný dobytok. Investovali do pôdy, technického vybavenia a intenzifikácie svojho hospodárstva. Od ostatných vrstiev dediny sa odlišovali najmä väčšou výmerou pôdy najlepšej kvality, stabilitou, sebestačnosťou a rentabilitou svojho hospodárstva. Ich každodenný pracovný rytmus a hodnoty, ktoré vyznávali, boli však rovnaké ako u ostatných roľníkov. Zámožní gazdovia predstavovali významnú kategóriu poľnohospodárskych výrobcov, ktorá sa podstatnou mierou podieľala na tržnej produkcii. Mnohí boli priekopníkmi technického pokroku, členmi a funkcionármi rôznych strojových, skladištných či iných foriem roľníckych družstiev, štátnej i verejnej správy i miestnych spolkov.¹² Na ich podpore postavila Demokratická strana svoju povojnovú hospodársku politiku na vidieku. Mnohí boli členmi Komunistickej strany Československa (KSČ), okresnými a krajskými funkcionármi. Na začiatku kolektivizácie predstavovali bohatí roľníci s výmerou nad 15 ha na Slovensku 1,4 %, t. j. 588 členov a v českých krajinách 3,4 %, t. j. 4 497 osôb z počtu roľníkov v KSČ.¹³

Po troch etapách pozemkových reforiem v rokoch 1945 – 1948 sa slovenská dedina stala výrazne maloroľníckou. Podľa štatistických údajov za rok 1949 tvorili roľnícke hospodárstva s výmerou do 5 ha pôdy na prahu kolektivizácie 57 %, 27 % bolo roľníckych usadlostí a 71 % poľnohospodárskeho obyvateľstva. Vo veľkostnej skupine nad 20 ha, označovanej ako hospodárstva „dedinských boháčov“, sa nachádzalo 11 950, t. j. 2,2 % z celkového počtu 545 481 podnikov súkromne hospodáriacich roľníkov. O rok neskôr sa ich počet znížil na 7 367 hospodárstiev a obhospodarovali 31 % poľnohospodárskej a 15,5 % ornej pôdy z celkovej výmery pôdy na Slovensku.¹⁴ V porovnaní s údajmi za rok 1930 došlo k ich kvantitatívnemu úbytku o 34 % a výmera pôdy obhospodarovanej bohatými roľníkmi klesla o 31,5 %.¹⁵ Zároveň klesol v rámci republiky v porovnaní s rokom 1930 aj ich podiel na trhovej výrobe z 42,6 % na 16,8 % v roku 1947 a aj v dôsledku enormného sucha koncom roku 1948 na nich pripadalo 18,5 % trhovej produkcie obilia, 19 % zemiakov a 15 % jačmeňa.¹⁶

Pri novom pomere síl po februári 1948 vláda a parlament schválili sústavu opatrení obsiahnutých v návrhoch tzv. šiestich Ďurišových zákonov z roku 1946 a v Hradeckom programe z apríla 1947.¹⁷ Ich praktická realizácia sa však ukázala byť v rozpore s pôvodnými zámermi podpory stredného a malého súkromného podnikania. Prednostná podpora smerovala čoraz viac do

12 Vypovedajú o tom napr. výsledky grantových projektov Etnologického ústavu SAV, publikované v zborníkoch: RATICA, Dušan (ed.) *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry. Výsledky výskumov v roku 1991*. Bratislava : NÚ SAV, 1991; DANGLOVÁ, Olga a kol. *Vidiek v procese transformácie*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2005.

13 Národní archiv Praha (NA Praha), fond (f.) ÚV KSČ – 78, zväzok (zv.) 21, číslo jednotky (č. j.) 177.

14 VOJÁČEK, Alois. *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava : Príroda, 1973, s. 133-134.

15 ZELEŇÁK, Peter. Dynamika triedneho boja a úloha dedinských boháčov v procese kolektivizácie na Slovensku. In CAMBEL, Samuel (ed.) *Formovanie triedy družstevného roľníctva v Československu*. Bratislava : Pravda, 1984, s. 267.

16 ČERVENKA, A. a kol. *Ekonomika socialistického hospodárstva*. Bratislava : Pravda, 1961, s. 36.

17 Podrobne o Hradeckom programe pozri CAMBEL, Samuel. *Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948*. Bratislava : Pravda, 1972, s. 341-346.

zárodočných štruktúr budúceho kolektivizovaného poľnohospodárstva, do štátnych majetkov, do štátnych strojových družstiev a do novo budovaných JRD. Dokladom je fakt, že z tretej etapy povojnovej pozemkovej reformy bezzemkovia a malí roľníci nedostali na Slovensku prakticky žiadnu pôdu. Komunistické vedenie stále menej v tlači, propagande i na straníckej pôde pripomínalo oficiálne ubezpečovanie o podpore súkromnej poľnohospodárskej malovýroby, vyslovené ešte na celoštátnom zjazde roľníckych komisií vo februári 1948 a nakoniec obsiahnuté i v Nitrianskom programe zo 4. apríla 1948.¹⁸ Zároveň tým nepriamo potvrdilo koniec klamlivých ilúzií o rešpektovaní zvláštností národných podmienok a „špecifickej ceste Československa k socializmu“. Táto zmena v postoji najvyššieho straníckeho vedenia bola dôsledkom medzinárodného vývoja a reagenciou na prijatie rezolúcie Informačného byra komunistických strán o Komunistickej strane Juhoslávie z júna 1948 v Bukurešti a jej téz o zostrovaní triedneho boja, o malovýrobe a o kolektivizácii ako jedinom riešení agrárnej otázky.¹⁹ Tie sa stali záväznými a kanonizovanými pre všetky komunistické strany sovietskeho bloku. Gottwaldove účelové lži o tom, že komunisti nebudú robiť kolchozy, mali za cieľ dezorientovať verejnosť. Pod zorným uhlom rezolúcie pristúpilo vedenie KSČ k precizovaniu poľnohospodárskej stratégie na dvoch jesenných zasadnutiach – v októbri a novembri 1948. Vo vzťahu k bohatým roľníkom to znamenalo jasnú strategickú líniu „*obmedzovania a zatlačania*“ ako predpoklad „*postupnej likvidácie kapitalistických živlov vôbec, a najmä na dedine*“.²⁰

Proces obmedzovania a zatlačania bohatých roľníkov a ich konečná likvidácia ako triedy mal v československých podmienkach svoje vlastné modality a tempo tak v politickej rovine, ako aj následne v praktickej realizácii na dedine. V počiatočnom období po prijatí zákona o JRD z februára 1949, ktorým de facto začal proces kolektivizácie poľnohospodárstva, pokračovalo stranícke vedenie voči majetným vrstvám roľníctva v prístupe z predchádzajúcich rokov, t. j. uskutočňovať politiku obmedzovania pomocou opatrení v oblasti daňovej, cenovej politiky, v zásobovaní i v mechanizácii. Jej sprievodným javom bolo zníženie poľnohospodárskej produkcie hospodárstiev bohatých roľníkov. Zároveň sa predsedníctvo Ústredného výboru (ÚV) KSČ pokúsilo pomenovať a definovať hlavného nepriateľa, t. j. dedinského kapitalistu, voči ktorému sa obracala pofebruárová poľnohospodárska politika. Prvý pokus sa uskutočnil na zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ 14. októbra 1948. Keďže zovšeobecňujúci výraz „kapitalistické živly na dedine“ sa ukazoval ako príliš vágny, diskusiu o tom, „*kto má byť kulakom na dedine*“ a „*proti komu vedieme boj na dedine*“ uzavrel Klement Gottwald odporúčaním výrazu „*boháč*“.²¹ Dôraz na sociálnu rovinu mal evokovať negatívne emócie chudobnejších vrstiev

18 Bol to program rekonštrukcie slovenského poľnohospodárstva, postavený na maximálnom využití možností malovýroby, aktívnej úlohe roľníka i zvýšenia technickej úrovne poľnohospodárstva budovaním strojových družstiev. Bližšie pozri CAMBEL, Samuel. Nitriansky roľnícky program 2. apríla 1948. In CAMBEL, Samuel (ed.) *Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 17-23.

19 Podrobnejšie pozri BARNOVSKÝ, Michal. Juhoslovansko-sovietsky konflikt v roku 1948 a formovanie sovietskeho bloku. In ŠTEFANSKÝ, Michal – ZAGORŠEKOVÁ, Magda (eds.) *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica : UMB, 1997, s. 8-18.

20 GOTTWALD, Klement. Prejav na zasadnutí ÚV KSČ 17. novembra 1948. In *Spisy zv. XV*. Bratislava : VPL, 1960, s. 170.

21 Podrobný záznam diskusie pozri v NA Praha, f. ÚV KSČ – Predsedníctvo (02/1), zv. 4, č. j. 138, Zápis zo schôdze

dediny voči bohatým roľníkom. Aj vďaka účinnej propagande sa tento termín u verejnosti ujal. V prakticko-politickej práci stranícke a štátne orgány odvodzovali a rozvíjali kritériá na jeho identifikáciu. Zápisy z rôznych interných porád straníckych a poľnohospodárskych pracovníkov dokazujú, že spočiatku neexistoval jednotný názor ani predstava, ako postupovať pri hľadaní definície „dedinského boháča“ a kritérií jeho určovania. Na už spomínanom októbrom zasadení predsedníctva ÚV KSČ sa ako základné hľadisko uvádzala výmera pôdy nad 20 ha.²² V teoretickej rovine definujúca charakteristika termínu „kulak“ vychádzala z „vykorisťovania práce druhých“, no v praktickej rovine kritériom sa stala veľkosť majetku. „Kulakom“ bol však aj ten, kto neplnil kontingenty, najímal námezdné pracovné sily, vlastnil mechanizačné prostriedky – „traktor sa dá prisúdiť iba kulakom“.²³ Na uvedenú nejasnosť definície „triedneho nepriateľa“ aj v nižších straníckych štruktúrach upozornil v roku 1950 Štefan Bašťovanský na pléne Komunistickej strany Slovenska (KSS) 6. – 7. apríla 1950: „*Pokiaľ ide o dedinských boháčov [...] je ešte stále veľký zmätok i na dedinách v tejto otázke.*“²⁴ Na tento pretrvávajúci fakt upozornila znova po dvoch rokoch aj hlavná správa JRD konštatovaním, že sa síce „[...] veľa na dedine hovorí o boji proti dedinským boháčom, ale pritom nie je jasné, koho pokladať za dedinského boháča.“²⁵ Stranícka direktíva pri pohľade na „dedinského boháča“ však bola jasná: „*dedinského boháča treba vidieť ako triedu, a nie ako jednotlivca*“²⁶ a z tohto aspektu ho vymedzovať v štruktúre dediny. V skutočnosti bohatí roľníci nikdy sami seba nevymedzovali a nevydeľovali z dedinského spoločenstva ako triedu, ani ako trieda nevystupovali počas kolektivizácie proti štátnym orgánom, ako trieda neorganizovali žiadny masový odpor. Prejavy ich odporu a protestu proti politike a praktikám komunistického režimu na vidieku v súvislosti s kolektivizáciou poľnohospodárstva boli väčšmi individualistické ako kolektívne, viac pasívne a skryté ako otvorené. Vzhľadom na rôznorodosť prírodných podmienok, rozdielnu intenzitu a zameranie poľnohospodárskej výroby, neboli na identifikáciu „dedinského boháča“ určené jednotné kritériá pre celú republiku. Za základné meradlo sa považovalo vlastníctvo pôdy nad 20 ha, vlastníctvo mechanizačných prostriedkov, využívanie stálej a sezónnej námezdnej pracovnej sily a realizácia živnosti. Toto základné vymedzenie sa po tvrdom dosahu prvej plošnej vlny administratívno-hospodárskych opatrení (nútený výkup strojov, zákaz používať námezdné pracovné sily, dosah výkupného systému a vysokých kvót dodávok poľnohospodárskych produktov) ukázalo neadekvátne vzrastajúcej militantnosti establishmentu. Najskôr sa znížila hranica veľkosti pôdneho vlastníctva na 15 ha a potom stranícke orgány túto bazálnu charakteristiku vrstvy „dedinských boháčov“ postupne a účelovo obohacovali o nové parametre, už však výlučne politické a ideologické. Do úvahy sa bral vzťah „dedinského boháča“ či „kulaka“

predsedníctva ÚV KSČ konanej dňa 14. októbra 1948.

22 V Poľsku tvorilo deliacu hranicu vlastníctvo 14 ha pôdy, v Maďarsku 14,5 ha.

23 NA Praha, f. ÚV KSČ – Predsedníctvo (02/1), zv. 4, č. j. 138, Zápis zo schôdze predsedníctva ÚV KSČ konanej dňa 14. októbra 1948.

24 Slovenský národný archív (SNA), f. ÚV KSS, kartón (k.) 1823, č. j. 11, Zasadanie pléna ÚV KSS 6. – 7. apríla 1950.

25 MARJINOVÁ, Valentina Vladimirovna – MURAŠKOVÁ, Galina Pavlovna. *Rozorané medze*. Bratislava : Pravda, 1971, s. 164.

26 NA Praha, f. ÚV KSČ – 100/1, zv. 156, č. j. 1013-1014.

k štátu, k JRD, plnenie kontingentov a záväzkov voči štátu ako prejav politickej konformity, aký bol rozsah jeho pôvodného hospodárstva, či a akým spôsobom vykorisťoval iné vrstvy roľníkov. Ako písali *Zemědělské noviny* v jednom zo svojich úvodníkov, „*hlavným kritériom pri určovaní kulaka je jeho minulosť, volakedajšie postavenie na dedine, jeho predošlý aj terajší spôsob vykorisťovania.*“²⁷ Tieto vágne formulácie zahmlievali jasné kontúry vymedzenia „dedinského boháča a kulaka“²⁸ a umožňovali v čase kulminujúcej vlny masovej kolektivizácie v roku 1951 – 1952 a vlastne až do skončenia kolektivizácie v roku 1960 túto vrstvu dedinského obyvateľstva ľubovoľne rozširovať a označiť za „kulaka“ každého roľníka, ak to funkcionári na regionálnej a miestnej úrovni považovali za žiaduce. V mnohých obciach neexistoval ani jeden „kulak“ zodpovedajúci stanoveným kritériám, preto sa stávalo, že za „kulaka“ bol označený stredný roľník, ktorý mal trochu väčšiu výmeru pôdy a svojím vplyvom prekážal kolektivizácii. Ukázalo sa, že definícia „kulaka“ v praxi regionálnych straníckych funkcionárov bola veľmi flexibilná.²⁹ To otváralo možnosti zneužívania situácie a vybavovania si osobných účtov.

Termín „kulak“³⁰, ktorý sa od roku 1950 čoraz viac udomáčňoval v straníckej i bežnej tlači, propagande, vo vystúpeniach straníckych funkcionárov na všetkých úrovniach, ako súčasť štátno-bezpečnostných smerníc a hlásení i súdnych rozsudkov bol synonymom bohatého roľníka a „dedinského boháča“. Obidva termíny mali vyslovene ideologický podtext a obsahovali dostatočne

27 *Zemědělské noviny*, 1. októbra 1952, s. 1.

28 Rozsiahle diskusie o tom, kto bol „kulak“, prebiehali aj medzi sovietskymi komunistickými predstaviteľmi a akademikmi v druhej polovici 20. rokov minulého storočia na pôde odborného časopisu *Na agrárnom fronte*. Na jej základe boli vypracované kritériá (viacerými autormi spochybňované) na identifikáciu „kulackých“ gazdovstiev. Bohatosť termínov a definícií pojmu „kulak“, ich terminologická nejednoznačnosť a široká škála kritérií umožňovala v období sovietskej kolektivizácie označiť za „kulaka“ takého roľníka, na ktorého sa dalo uplatniť čo len jedno z vymedzených kritérií (veľkosť obsiatej plochy, vlastníctvo určitého počtu koní a kráv, najímanie pracovných síl, prenajímanie výrobných prostriedkov, strojov a pod.) alebo sa „kulakom“ stala osoba, ktorú za „kulaka“ vyhlásili príslušné úrady. Moshe Lewin analýzou dospel k záveru, že „*ako trieda bola zlikvidovaná*“ veľká časť roľníctva bez toho, aby existovali presné kritériá na jej vymedzenie. LEWIN, Moshe. Who was the soviet kulak? In *Soviet Studies*, 1966, roč. 18, č. 2, s. 189-212.

29 Pojem „kulak“ bol prenesený z ruštiny, v preklade znamenal päsť. So zvýšenou frekvenciou sa začal používať v období diskusie o kapitalizme v Rusku po Stolypinových agrárnych reformách po roku 1906, ktoré boli zamerané na demontáž dedinskej občiny a urýchlenia jej diferenciacie. Mala tak vzniknúť vrstva efektívne hospodáriacich samostatných roľníkov. Termín „kulak“ sa však používal už prv na označenie skupiny dedinských úžerníkov, „*tých, čo zdierajú kožu za živa*“, „*požierajú občinu*“ a bohatstvo získali úžerou alebo obchodom. V tomto zmysle použil slovo „kulak“ na označenie úžerníkov aj Lenin v práci o vývoji kapitalizmu v Rusku. LENIN, Vladimír, Il'jič. *Spisy* 3. 4. vyd. Moskva : b. v., s. 333. Po revolúcii tvorili režimom označení „kulaci“ podľa dobových sovietskych štatistík približne 20 % všetkých roľníkov. Počas vojny bola časť ich hospodárstiev likvidovaná, ale termín „kulak“ či „dedinská buržoázia“ pretrvával aj naďalej v slovníku komunistickej strany. V súvislosti so začatím kolektivizácie vyhlásil Stalin likvidáciu „kulakov“ ako triedy za jej súčasť. Pojmom „kulak“ boli označení všetci odporcovia násilnej kolektivizácie. V rokoch 1930 – 1933 sa uskutočnilo na sovietskom vidieku ich masové vysídľovanie, väznenie, ale i priamo fyzická likvidácia. Historiografia tohto brutálneho obdobia sovietskych dejín je veľmi bohatá. Pozri napr. LEWIN, Moshe. *Russian peasants and Soviet power: a study of collectivization*. New York; London : W.W. Norton & Company, 1975; FIGES, Orlando. *Peasant Russia, civil war: the Volga countryside in revolution, 1917 – 1921*. London : Phoenix Press, 2001; FIGES, Orlando. *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891 – 1924*. Praha : Beta-Dobrovský, 2000; VILOVÁ, Lynn. *Neznámy gulag: stracený svět Stalinových zvláštních osad*. Praha : Naše vojsko, 2012.

30 V Rumunsku sa používal miestny výraz „chiaburi“, v Poľsku hovorili o „vidieckom kapitalistovi“. České encyklopedické slovníky uvádzajú „kulaka“ ako veľkého sedliaka, príslušníka dedinskej buržoázie vykorisťujúceho bezzemkov a malých a stredných roľníkov. Pozri napr. *Ilustrovaný encyklopedický slovník* 2, J-Pri. Praha : Academia, 1981.

silný pejoratívny náboj, schopný emotívne podnecovať nenávisť, závisť a nepriateľstvo voči vrstve väčších pozemkových vlastníkov. Komunisti rozpúťali voči nim štvavú kampaň. V propagande, v propagačných materiáloch, v tlači, rozhlase bola dokazovaná ich nebezpečnosť, škodcovská činnosť, vykorisťovateľský charakter. Bol proti nim ako „úhlavným nepriateľom pracujúcich roľníkov“ vedený a umele vyvolávaný „triedny boj“. Pojem „kulak“ sa stal v rukách komunistickej strany zbraňou v „triednom boji“ na dedine a imanentnou súčasťou procesu kolektivizácie slovenského a českého poľnohospodárstva. Postupne ako rástla nechť roľníkov vstupovať do vznikajúcich JRD, ale najmä v období frontálneho nástupu kolektivizačného procesu, sa pomenovanie „dedinský boháč“ a „kulak“ stali synonymom nepriateľa socializmu a budovania jednotných roľníckych družstiev a zároveň nálepkou, ktorú dávali regionálni stranícki funkcionári a štátni úradníci každému roľníkovi, ktorý nechcel vstúpiť do družstva.³¹

Pozemkové vlastníctvo, aj keď jeho ochrana do 50 ha bola zakotvená v Ústave ČSR z mája 1948, sa počas kolektivizácie stalo dôvodom na kriminalizáciu jeho vlastníkov. Sociálny status bohatého roľníka a gazdu odvodený od pozemkového vlastníctva a jeho authority v dedinskom spoločenstve vystriedal sociálny pád.

V medziach zákona?

Najvyššie stranícke vedenie na jeseň 1948 naznačilo postupy a metódy, ktorými bude uplatňovať politiku „obmedzovania a zatlačania dedinských boháčov“. Jedným z nich bolo ovládnutie poľnohospodárskej mechanizácie prostredníctvom štátnych strojno-traktorových staníc (STS). Mechanizačné prostriedky mohli získavať výlučne STS, čím boli bohatí roľníci odkázaní využívať práce STS za vysoké ceny. Zásada zvýšených cien pre veľkých gazdov platila aj pre prídellové nákupy osív, sadív, hnojív, pohonných hmôt a pod.

Druhým prostriedkom „triedneho boja proti kapitalistickým živlom na dedine“ bola finančná politika štátu. Okrem vyššie spomínaných cenových nástrojov zahŕňala zvýšenie poľnohospodárskej dane a zrušenie daňových úľav, zvýšenie úrokových sadziieb a odbúranie štátnych cenových intervencií. Ale zásadným sa ukázali opatrenia týkajúce sa súkromného vlastníctva a užívania pôdy.

Pôda a jej vlastníctvo vždy predstavovali pre roľníka istotu, obživu a boli kľúčom na dosiahnutie sociálneho statusu, spoločenskej prestíže a moci na lokálnej úrovni. Pôda a jej vlastníctvo stáli na najvyššej priečke roľníkovho hodnotového systému. Počas dvoch etáp kolektivizácie poľnohospodárstva využíval a zneužíval režim pôdu na vydieranie roľníkov bez ohľadu na veľkosť ich hospodárstva na vstup do družstiev. Pôda sa aj v dôsledku neúmerne vysokých povinných dodávok poľnohospodárskych komodít štátu stávala pre roľníkov, a to nielen pre veľkých gazdov, bremenom, ktorého sa v mnohých prípadoch snažili zbaviť a dostať sa zo začarovaného kruhu či už jej odpredajom štátnym majetkom, vstupom do družstva, alebo odchádzali pracovať do priemyslu. A pre bohatých roľníkov, ktorých režim označil za „kulakov“, sa pôda a jej vlastníctvo stali počas kolektivizácie zároveň prostriedkom ich kriminalizácie a perzekúcie.

31 HLAVOVÁ 2010, s. 16.

Celá škála zákonov a právnych noriem prijatých po februári 1948 poskytla režimu počas kolektivizácie účinné nástroje na realizáciu politiky obmedzovania a zatlačania bohatých roľníkov. Medzi najdôležitejšie zákony uplatňované voči „dedinským boháčom“ patrili zákon č. 55/1947 Zb. o pomoci roľníkom pri uskutočňovaní poľnohospodárskeho výrobného plánu. Na jeho základe miestne národné výbory (MNV), ktoré zodpovedali za riadne obrobenie všetkej pôdy, mohli uvaliť na úpadkové hospodárstva „kulakov“ a tých, ktorí neplnili zmluvy o dodávkach poľnohospodárskych produktov, národnú správu alebo ich dať do núteného prenájmu, alebo bezodplatne do užívania JRD či štátnym majetkom. Do konca roka 1950 sa takýmto spôsobom vyvlastnilo „dedinským boháčom“ v celej republike 79 997 ha pôdy, ktorá sa rozdelila medzi JRD (22 385 ha), štátne majetky (21 514 ha) a súkromné osoby (36 088 ha).³² Pri budovaní JRD vyšších typov (III. a IV. typ) so spoločnou rastlinnou a živočíšnou výrobou využíval komunistický režim pri hospodársko-technických úpravách pôdy a vytváraní súvislých pôdnych celkov pre zakladajúce JRD tzv. scelovací zákon č. 47/1948 Zb., na základe ktorého sa „dedinským boháčom“ vydeľovala náhradná pôda horšej bonity a na okrajoch katastra obce. Pôda zaujala „ústrednú úlohu v obmedzovaní a zatlačaní dedinského boháča a aj v jeho likvidácii“³³, čo si režim uvedomoval. Svedčí o tom aj prijatie dokumentu schváleného predsedníctvom ÚV KSČ v máji 1950 s názvom *Otázka pôdy v procese obmedzovania a zatlačania dedinských boháčov*, keď dovtedy použité prostriedky vyčerpali svoje možnosti.

Z ďalších zákonných noriem, ktoré sa stali nástrojom perzekúcie, to bol zákon č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky, najmä jeho §§ 36 a 37 (sabotáž) a § 38 (ohrozovanie jednotného hospodárskeho plánu z nedbanlivosti). Na oslabenie technického vybavenia hospodárstiev bohatých gazdov a obmedzenie ich ekonomickej sily využil režim zákon č. 27/1949 Zb. a vyhlášku č. 605 /1949 *Úradného vestníka* o mechanizácii, ktorými sa realizoval výkup poľnohospodárskych strojov a mechanizačných prostriedkov, ako aj zákaz zamestnávať námezdne pracovné sily. Zákon č. 247/1949 Zb. o táboroch nútenej práce (TNP) umožnil štátnej moci zaradiť občana do pracovného procesu podľa svojich predstáv (pracovné tábory). Trestný zákon č. 86/1950 Zb. poskytol „právny podklad“ masového súdneho postihu skutočných či domnelých politických odporcov režimu. Rozširoval spektrum skutkovej podstaty trestných činov a zvyšoval trestné sadzby. Na základe jeho § 85 (sabotáž), § 134 (ohrozovanie zásobovania) a §§ 135 a 136 (ohrozenie jednotného hospodárskeho plánu) boli masovo postihovaní predovšetkým súkromní roľníci a stal sa jednou z účinných foriem nátlaku na roľníkov k ich vstupu do JRD.³⁴

Prijatie trestného zákona správneho č. 88/1950 Zb. a trestného poriadku správneho č. 89/1950 Zb. pridelo trestnoprávnou právomoc národným výborom a posilnilo ich perzekučné pôsobenie v snahe čo najúčinnejšie zasahovať proti „triednym nepriateľom“. Na ich základe sa na jeseň 1950 začali zriaďovať trestné komisie okresných národných výborov (ONV) a krajských národných výborov (KNV). Ich pole pôsobnosti bolo veľmi široké. Mohli ukladať tresty prepadnutia

32 MARJINOVÁ – MURAŠKOVÁ 1971, s. 104.

33 HLAVOVÁ 2010, s. 33.

34 Podrobnejšie pozri tamže, s. 31-32.

majetku alebo zákazu pobytu, vymeriavali pokuty, určovali osoby do táborov nútenej práce, prostredníctvom zásobovacích a vyživovacích komisií ONV a KNV fungovali aj pri výkupe poľnohospodárskych produktov. S tým úzko súviseli vládne nariadenia č. 57 a 105/1952 Zb. Na ich základe sa výška dodávkových noriem jednotlivých poľnohospodárskych produktov z jedného hektára pôdy odstupňovala podľa veľkosti výmery poľnohospodárskeho podniku a nie v závislosti od jeho skutočných možností. Zavedením tzv. triedneho výkupu sa „dedinským boháčom“ dodávkové normy zvyšovali ešte o 10 %.³⁵ V roku 1951 dostali v tejto súvislosti justičné orgány inštrukciu povereníctva spravodlivosti o tom, že „kulakovi sa musí dať taký kontingent, aby ho nemohol splniť, a potom ho postaviť pred súd.“³⁶

Sústava vzájomne prepojených ekonomických a politických opatrení, nariadení a zákonov sťažovala a podomieľala efektívne hospodárenie vrstvy bohatých roľníkov na dedine, ekonomicky ich ruinovala a v konečnej fáze administratívne likvidovala.

Zostrený kurz „protikulackej“ línie v prvej etape kolektivizácie

Už od samotného začiatku sprevádzali proces kolektivizácie ťažkosti, ktoré súviseli jednak s nechutou výkonných roľníkov vstupovať do JRD, jednak s radom objektívnych faktorov, ktoré negatívnym spôsobom ovplyvňovali vývoj v poľnohospodárstve. Militarizácia ekonomiky a narastanie výdavkov na zbrojenie v súvislosti s medzinárodným vývojom odčerpávali finančné prostriedky určené poľnohospodárstvu a zároveň prudký rozvoj priemyslu vyžadoval nové pracovné sily, ktoré malo uvoľniť práve poľnohospodárstvo. Množili sa problémy v zásobovaní obyvateľstva potravinami. Neschopnosť poľnohospodárskej výroby saturovať narastajúce požiadavky na výživu a zásobovanie obyvateľstva riešil režim cestou zvyšovania dodávkových úloh diferencovaných podľa veľkosti hospodárstva a ich tvrdým vymáhaním od súkromných roľníkov. Množilo sa „vymetanie sýpok“ za asistencie bezpečnosti a tvrdé finančné i súdne postihy neplničov kontingentov. Alarmujúca bola i bilancia hospodárenia JRD, z ktorých mnohé existovali iba formálne na papieri. To narúšalo optimisticky ladenú propagandu režimu o rýchlom prechode k vyšším formám hospodárenia.

Na neuspokojivú situáciu v poľnohospodárskej výrobe a pomalý postup kolektivizácie v súvislosti s nechotou roľníkov vstupovať do vznikajúcich družstiev reagovali stranícke a vládne štruktúry radikálnejšou rétorikou straníckych funkcionárov a štátnych úradníkov aj pritvrdením represívnych opatrení voči roľníkom. Sabotovanie zásobovacej politiky, šmelinu na čiernom trhu, čierne zakáľacky, nedodržiavanie výmery osevných plôch, neobrobenie pôdy pripisovali predovšetkým na vrub zámožným vrstvám dediny. Bohatých gazdov paušálne označoval komunistický režim za nepriateľa JRD a hlavného sabotéra vývoja na dedine počas kolektivizácie. V duchu výroku, že „kulak“ je zo svojej triednej podstaty priam predurčený k sabotáži, februárové zasadnutie ÚV KSČ v roku 1951 (v súvislosti s rýchlejšim tempom budovania socializmu, čo sa premietlo do zvýšených úloh 1. päťročnice – aj v poľnohospodárstve – a následne s rozbehom masovej kolektivizácie) prijalo zásadné rozhodnutie o radikálnom (represívnom)

35 SNA, f. Povereníctvo vnútra (PV) – admin. 1955, k. 1049, č. j. 793, spis č. NV/1 – 6.

36 NA Praha, f. ÚV KSČ – 29, Komise právní, č. j. 154, Správy o prieskume súdництва v slovenských krajoch (1953).

vystupňovaní dovtedajšieho postupu režimu voči bohatým vrstvám dediny. V priebehu roka 1951 vstúpilo do života a do platnosti viacero nariadení, ktoré negatívnym spôsobom zasiahli do osudov celých roľníckych rodín.

Národné výbory a ich poľnohospodárske referáty, zodpovedné za realizáciu roľníckej politiky komunistickej strany na vidieku, prostredníctvom trestných komisií KNV a ONV sprísnilo kontrolu plnenia výrobných a výkupných úloh a začali uplatňovať voči roľníkom – neplničom tvrdé postihy, pričom vôbec nebrali do úvahy a neprihliadali k objektívnym okolnostiam ovplyvňujúcim neplnenie ich hospodárskych povinností. Nároky kladené na veľké hospodárstva boli neúmerné ich možnostiam a stali sa odrazovým mostíkom ďalšej perzekúcie. Ako sa ukázalo počas kolektivizácie, boli triedne predpisované dodávkové úlohy jedným z najúčinnejších a najtvrdších nástrojov likvidácie gazdovských hospodárstiev.

V „protikulackých“ aktivitách sa na jar 1951 veľmi horlivo a iniciatívne angažovalo ministerstvo spravodlivosti prostredníctvom krajských a okresných prokurátorov a orgány štátnej a verejnej bezpečnosti. Ministri vnútra, národnej bezpečnosti a spravodlivosti vydali 25. júna 1951 spoločný tajný výnos „o postupe proti sabotérom zásobovania obyvateľstva“.³⁷ „Protikulacká“ akcia bola politicky schválená vo vedení KSČ, ktoré si tak pripravovalo pôdu na realizáciu nepopulárnych zásobovacích opatrení – obmedzenie voľného trhu s mäsom a tukmi, zvýšenie cien niektorých druhov potravín a priemyselného tovaru, zníženie samozásobiteľných dávok pre roľníkov a pod. V nasledujúcich mesiacoch rapídne stúpol počet súdených roľníkov za „ohrozovanie jednotného hospodárskeho plánu“ a v ďalších dvoch rokoch nadobudol masovú podobu. Za päť mesiacov roku 1950 (august – december) bolo potrestaných na Slovensku 1 478 „dedinských boháčov“ (celoštátne to bolo 5 028 osôb). Za tri mesiace nasledujúceho roka bolo za priestupky v zásobovaní potrestaných v slovenskom poľnohospodárstve 1 070 bohatých gazdov.³⁸ Len za rok 1952 bolo napr. na Slovensku za priestupky v oblasti poľnohospodárskej výroby a zásobovania potrestaných 4 943 „dedinských boháčov“. Z toho v 252 prípadoch boli odsúdení roľníci zaradení do táborov nútenej práce, 168 osôb aj na prepadnutie majetku a 94 ľudí dostalo zákaz pobytu v obci.³⁹ Dochádzalo k neprípustnej kumulácii trestov – odsúdený „kulak“ bol potrestaný nielen väzením a finančnou pokutou, ale i prepadnutím celého majetku, stratou občianskych práv a zákazom pobytu v mieste bydliska. Konfiškácia majetku odsúdeného „kulaka“ znamenala jeho majetkovú likvidáciu a kumulácia viacerých trestov sledovala jeho ekonomickú, sociálnu i spoločenskú degradáciu a vylúčenie z prirodzeného organizmu dediny. Po odpykaní trestu vo väzení boli odsúdení „kulaci“ zaradovaní do táborov nútenej práce, ktoré mali plniť funkciu výchovných stredísk, čo bol však trest navyše. TNP vznikali na základe zákona č. 247/1948 Zb. a prednostne mali byť do nich zaradované osoby, ktoré komunistický režim považoval pre ich sociálny pôvod alebo politickú príslušnosť

37 JECH 2001, s. 53-54.

38 ŽATKULIAK 1994, s. 40.

39 SNA, f. ÚV KSS – preds. 1952, k. 815, č. j. 9, Správa o trestných konaniach proti dedinským boháčom, malým a stredným roľníkom pre neplnenie výrobných a dodávkových zmlúv za rok 1951 a za mesiac január 1952.

za nepriateľov režimu, teda aj „osoby, ktoré vlastnili alebo vlastnia pozemky nad 20 ha pôdy.“⁴⁰ O zaradení do TNP rozhodovali trojčlenné tzv. prikazovacie komisie pri KNV.⁴¹ V praxi dochádzalo často k zneužitiu trestnej právomoci národných výborov a subjektívnemu zaradovaniu do TNP aj malých a stredných roľníkov, pokiaľ boli vyhlásení za „dedinských boháčov“, a ich majetok prepadol v prospech štátu. Vygenerovať celkový počet roľníkov či „kulakov“ v TNP na Slovensku sa nedá z dôvodu absencie verifikovateľných údajov za jednotlivé kraje a obdobia. Podľa V. Varinského sa v januári 1950 nachádzalo v TNP celkom 1 736 osôb, z toho roľníci bez ohľadu na majetkový cenzus tvorili 7,6 %.⁴² Za celý rok 1952 zaradili národné výbory do TNP celkom 601 osôb, z toho 255 „dedinských boháčov“ a 157 malých a stredných roľníkov.⁴³

Od leta 1950 pribúdali aj verejné procesy s „dedinskými boháčmi“. Vo všeobecnosti verejné „protikulacké“ procesy slúžili ako zastrášujúci mocenský nástroj nielen voči „kulakom“, ale aj malým a stredným roľníkom, ktorí sa stavali proti JRD. Ich propagandistické využitie predovšetkým v tlači na regionálnej úrovni slúžilo aj na manipuláciu s verejnosťou a obhajobu straníckych dogiem o „triednom nepriateľovi“ (do tejto pozície dotlačil komunistický režim bohatých roľníkov) ako univerzálnom škodcovi budovania novej spoločnosti. Verejné procesy organizovali trestné komisie ONV a KNV v spolupráci so Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) prostredníctvom tzv. lietajúcich súdov. Takýchto verejných procesov regionálneho významu so širokou publicitou sa len od augusta 1950 do septembra 1951 konalo na celom Slovensku 128. Podľa správy ministerstva spravodlivosti zo septembra 1951 „dobre vedené procesy prispeli k urýchlenému výkupu poľnohospodárskych produktov, k zastrášeniu neplničov a utuženiu pozícií JRD v tom-ktorom regióne.“⁴⁴ Verejné procesy boli pod drobnohľadom námestníka generálnej prokuratúry pre Slovensko, ako aj príslušných krajských prokuratúr a krajských straníckych sekretariátov. Predrokovaná dopredu bola výška trestu obvinených „kulakov“ a výchovný účel procesu. Nemenej dôležitý bol aj výber verejnosti, ktorá sa mala zúčastniť súdneho procesu, a formy jeho propagačného využitia. Publikum sa zvyčajne regrutovalo z miestnych občanov, súkromne hospodáriacich malých a stredných roľníkov, členov a funkcionárov JRD, predsedov MNV i pracovníkov okresných výborov strany.⁴⁵ Minister vnútra upozorňoval, že „je treba mať na zreteli, že každý súdny proces proti kulakovi je procesom politickým. K úspešnému splneniu účelu trestného stíhania potrebuje preto politickú prípravu [...] Nie je dôvodu, aby sa trestné činy kulaka tajili až do vynesenia rozsudku. Naopak je nutné o nich verejne hovoriť a spájať ich s minulosťou kulaka ako vykorisťovateľa, dedinského upíra, nepriateľa malých a stredných

40 Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN, bývalý Archív MV Levoča), f. PV – odbor BK/ 8, E 5, č. j. 1.

41 K problematike TNP vyšlo viacero rozsiahlych štúdií: KAPLAN, Karel. *Tábory nucené práce v Československu 1948 – 1954*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992, s. 77-138; VARINSKÝ, Vladimír. *Tábory nútenej práce na Slovensku 1941 – 1953*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004; VRABCOVÁ, Elena. *Pracovné tábory a tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953*. In MIKLOŠKO, František – SMOLÍK, Peter – SMOLÍKOVÁ, Gabriela (eds.) *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989* 1, 2. Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2001, s. 367-402.

42 VARINSKÝ 2004, s. 49.

43 SNA, f. PV – admin. odbory, k. 947, č. j. 683.

44 NA Praha, f. ÚV KSČ – 29, Komise právní, sign. 40.

45 SNA, f. Generálna prokuratúra (GP) – sekr. nám. GP, k. 125, T 185/54-3, T 218/ 54 – ZO, Denné hlásenia pre GP.

rolníkov.“⁴⁶ Vo všeobecnosti používali a uplatňovali bezpečnostné a súdne orgány voči vrstve bohatých roľníkov motív „*kolektívnej prezumpcie viny*“ odvodenej od ich sociálneho statusu veľkého pozemkového vlastníka a ideologického zaradenia do kategórie „triedneho nepriateľa“. Direktíva straníckych orgánov bola totiž jasná: „*dedinského boháča treba vidieť ako triedu [podotýkam nepriateľskú] a nie ako jednotlivca.*“ Napriek stúpajúcim počtom obvinených a odsúdených bohatých roľníkov,⁴⁷ nachádzali sa justičné orgány pod neustálym tlakom, aby viedli trestné konanie proti „*každému dedinskému boháčovi!*“⁴⁸ Pracovníci stranického a štátneho aparátu na regionálnej úrovni, zodpovední za priebeh kolektivizácie poľnohospodárstva, boli čoraz viac náchylní k radikalizmu z obavy, aby neboli obvinení zo sabotáže socialistickej výstavby na dedine. Všeobecne platila zásada, že neexistuje obec, závod, družstvo bez potenciálneho „triedneho nepriateľa“, iba nebol dosiaľ odhalený. V mnohých prípadoch tak bol obvinený „dedinský boháč“ z trestnej činnosti bez toho, aby príslušné orgány zisťovali nielen aký trestný čin spáchal, ale „*či vôbec spáchal nejaký trestný čin!*“⁴⁹ Deštrukcia právneho systému a jeho prestavba na triednom princípe s triednou interpretáciou zákonov umožňovala považovať príslušnosť k majetnej vrstve za pritažujúcu okolnosť a predpoklad spáchania trestného činu.⁵⁰

Rovnaký motív „*prezumpcie viny*“ sa skrýval aj za celoštátne organizovanou akciou ministerstva spravodlivosti z roku 1951 – vypracovať vo všetkých obciach „*zoznamy kulakov*“ s cieľom získať komplexný prehľad o ich počte na dedine. Z iniciatívy miestnych úradníkov sa v pozícii „kulakov“ ocitli v mnohých prípadoch aj strední roľníci, ak ich považovali za odporcov kolektivizácie. Tak sa napríklad na „zozname kulakov“ ocitlo začiatkom roku 1952 v okrese Šafárikovo 768 roľníkov obrábajúcich pôdu s výmerou do 15 ha, v okrese Spišská Nová Ves 1 072 a v okrese Topoľčany až 7 946 roľníkov s výmerou hospodárstva do 15 ha a režimom označených za „kulakov“.⁵¹ Pri porovnaní počtov „kulakov“ uvádzané za jednotlivé okresy s oficiálnymi štatistikami zo začiatku kolektivizácie je zrejmé, že pri vymedzení „kulaka“ v sociálnej štruktúre dediny prevažovali ideologické kritériá.⁵²

Ostrakizácia a šikanovanie bohatých roľníkov zo strany štátnych orgánov sa nedotýkalo iba ich samotných, ale aj ich rodinných príslušníkov. Biľag „kulaka – triedneho nepriateľa“ niesli so sebou ako dedičný hriech aj ich deti a rodiny. Ich deti vylučoval režim zo škôl a posielal na prevýchovu manuálnou prácou na štátne majetky. Na príkaz povereníctva vnútra z 10. júla 1952 uskutočnili KNV „*očistu*“ stredných škôl poľnohospodárskeho zamerania od detí „kulakov“.

46 A ÚPN Bratislava, f. Tajné rozkazy ministra vnútra.

47 Pozri tabuľku v HLAVOVÁ 2010, s. 50.

48 SNA, f. ÚV KSS – preds. 1952, k. 815, č. j. 9.

49 SNA, f. ÚV KSS – sekr. 1952, k. 35, č. j. 22.

50 Ústavným zákonom č. 64/1952 Zb. z 30. októbra 1952 o súdoch a prokuratúre sa prokuratúra stala monokratickým a prísne centrálnym riadeným orgánom. Predchádzal mu zákon č. 319/1948 Zb. o zľudovení súdnictva koncipovaný podľa sovietskeho vzoru. Bližšie pozri ZAVACKÁ, Katarína. Právo, súdy, advokácia a prokuratúra na začiatku totality. In PEŠEK, Jan (ed.) *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava : Veda, 1996.

51 SNA, f. PV – sekr. 1953, k. 165, č. j. 111.

52 HLAVOVÁ 2010, s. 51.

Previerkovou komisiou, zloženou zo zástupcov krajského výboru KSS, KNV a Československého zväzu mládeže, a individuálnym pohovorom prešlo na Slovensku z 2 750 žiakov študujúcich v školskom roku 1951/1952 na odborných poľnohospodárskych školách 2 472 žiakov, z toho bolo 72 vylúčených z dôvodu triedneho profilu ich rodičov.⁵³ Podobnou „očistou“ prešli aj vysoké školy poľnohospodárske a veterinárne. Na jej základe z nich muselo odísť celkom 133 študentov, ktorých príslušná komisia označila ako „neperspektívnych pre budúci socialistický poľnohospodársky sektor.“⁵⁴

Vysoko nehumánnym a navyše aj protiústavným bolo vystahovávanie rodinných príslušníkov odsúdených „kulakov“. Predstavovalo zásah do slobody pohybu garantovaného ústavou a porušovalo ľudské práva osôb, ktoré sa ničím neprevinili. V období vyostreného perzekučného tlaku na bohaté vrstvy dediny v rokoch 1951 – 1953 vydalo ministerstvo vnútra, ministerstvo národnej bezpečnosti (MNB) a spravodlivosti 22. októbra 1951 tajné smernice „o úprave pomerov rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov“.⁵⁵ Smernice troch ministrov stanovili, že rodinným príslušníkom „dedinských boháčov“ odsúdených súdom, ktorým bol uložený trest prepadnutia majetku, určí MNB pracovné miesto a miesto nového pobytu mimo obvodu obce doterajšieho bydliska. K vystahovávaniu dochádzalo do 24 až 48 hodín od vydania príkazu. Organizované a centrálné riadené vystahovávanie začalo 22. novembra 1951 a stalo sa známym pod názvom Akcia K (kulaci). Rozhodujúce slovo pri výbere vystahovávaných a následne aj pri ich ďalšom sledovaní mali orgány ŠtB. Samotný akt vystahovania sa konal (v mnohých prípadoch aj v noci) za asistencie orgánov ľudovej správy a bezpečnosti, ako aj za pozornosti občanov príslušnej obce. Napriek tomu, že vo všeobecnosti bolo presídlenie rodín odsúdených „kulakov“ medzi malými a strednými roľníkmi posudzované ako „opatrenie kruté a nespravodlivé“, nedochádzalo počas neho k žiadnym väčším výtržnostiam, násilnostiam alebo protestným zhromaždeniam.⁵⁶ V Akcii K (kulak) bolo za obdobie od 1. novembra 1951 do augusta 1953, keď minister národnej bezpečnosti Karol Bacílek dal ústny pokyn na jej skončenie, v celej republike vystahovaných najmenej 1 629 rodín. Na Slovensku bolo vystahovaných 207 tzv. rodinných celkov do českých krajov a ďalších 44 v rámci Slovenska. Hlavná vlna vystahovania sa uskutočnila v priebehu desiatich mesiacov od novembra 1952 do augusta 1953. Realizovala sa vo všetkých slovenských krajoch. Najviac vysídlených rodín bolo v Bratislavskom (92 tzv. rodinných celkov) a Banskobystrickom kraji (77 rodín). Ešte na jar 1953 počítali príslušné orgány s ďalšími niekoľkými tisíckami „kulackých rodín“, čo sa nakoniec nezrealizovalo.⁵⁷ Dôvodom na ukončenie Akcie K boli niektoré medzinárodnopolitické faktory – Stalinova smrť, protikomunistické vystúpenia v júni 1953 v Nemeckej demokratickej

53 SNA, f. ÚV KSS – sekr. 1953, k. 54, č. j. 3, Správa o umiestnení vylúčených žiakov ako synov dedinských boháčov z pôdohospodárskeho školstva.

54 SNA, f. ÚV KSS – L. Benada, k. 2434, č. j. 122.

55 JECH, Karel (ed.) *Vystěhování selských rodin v Akci K (kulaci) 1951 – 1953. Seznamy a vybrané dokumenty*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1992, príloha č. 1.

56 NA Praha, f. GP – T I/3 – 397/52, Presídľovanie rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov. Príloha, V. Nosek 2. októbra 1952.

57 JECH 2001, s.122.

republiky (NDR), ako aj prejavy vnútornej nestability komunistického režimu doma v súvislosti s dosahom menovej reformy na obyvateľstvo či rozpad družstiev.

Po šturme a masovom zakladaní JRD v roku 1952 sprevádzanom psychologickým nátlakom, zavražďovaním roľníkov a tvrdým vymáhaním kontingentov („*lebo iba zbedačený roľník, pritlačený k múru, vstúpi do družstva*“) sa nasledujúci rok 1953 stal rokom kolektivizačnej krízy. Rozpad družstiev najmä na východnom Slovensku na jar a v lete 1953, prejavy nespokojnosti s menovou reformou a jej ťaživé dôsledky na životnú úroveň väčšiny obyvateľstva, pretrvávajúce problémy v zásobovaní obyvateľstva potravinami, zlé hospodárenie značného množstva družstiev, pripísala stranícka propaganda na vrub „*záškodníckej činnosti kulakov*“. Zakrývali sa tak skutočné príčiny problémov (nedostatočná aj finančná pomoc štátu, násilné metódy pri zakladaní JRD, formálna existencia mnohých JRD atď.), s ktorými zápasili vznikajúce družstvá.⁵⁸

Rozpadom družstiev reagovali roľníci aj na vývoj v okolitých krajinách (maďarská vláda pristúpila k revízii poľnohospodárskej politiky, nepokoje obyvateľstva vo vtedajšej NDR, odpor proti kolektivizácii v Poľsku). Komunistické vedenie dostávalo prostredníctvom informačných bulletinov ÚV KSČ informácie, že „*medzi roľníkmi prevažujú názory, že v NDR sa pôda vracia roľníkom, rušia sa družstvá, a tak tomu bude i u nás*“.⁵⁹ Roľníci na vidieku pozorne sledovali vývoj u našich susedov a očakávali podobné zmeny. Diskusie o hľadanií východísk z ťaživej situácie v poľnohospodárstve na straníckej pôde i v odborných kruhoch trvali až do jesene 1953.⁶⁰ Pod vplyvom kritiky zo strany sovietskeho vedenia a prehodnotenia jeho vlastnej ekonomickej politiky a „*nového stanoviska k individuálnemu roľníckemu hospodáreniu*“⁶¹, pristúpili najvyššie československé stranícke orgány k zhodnoteniu vývoja československého hospodárstva v tzv. augustových tézach. Po ich viacnásobnom prepracovaní odzneli na septembrovom pléne ÚV KSČ kritické výhrady k porušovaniu straníckej línie voči „kulakom“, odmietli tendencie zamieňať stredných roľníkov za „kulakov“ a „*perzekvovať ich iba preto, že nevstúpili do družstva*“.⁶² Generálna línia strany v poľnohospodárskej politike však spochybnená nebola. Ako sa ukázalo, kritika a možnosti riešenia príčin krízového stavu v poľnohospodárstve boli limitované pretrvávajúcou prítomnosťou ideologických faktorov. Analýza však potvrdila realitu, že nateraz bez podpory súkromného sektora nemožno očakávať zvýšenie výrobných a výkupných úloh, čo sa odrazilo aj vo vládnom vyhlásení z 15. septembra 1953.

Vládne vyhlásenie predsedu vlády Viliama Širokého obsahovalo už korektúry v poľnohospodárskej politike a rad ekonomických opatrení. Išlo o zvýšenie objemu investícií do poľnohospodárstva, do strojového parku STS, zvýšenie nákupných cien niektorých poľnohospodárskych produktov, zníženia cien osív a úverovej politiky. Koncom septembra prijala vláda uznesenie o finančnej pomoci JRD a súkromným roľníkom vo forme výhodných krátkodobých úverov.

58 BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno : Prius, 2002, s. 34-42.

59 NA Praha, f. ÚV KSČ – 014/12, Bulletin ÚV KSČ.

60 Podrobne o problematike pozri PERNES, Jirí. *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Brno : Prius, 2000.

61 CHRUŠČOV, Nikita. *O poľnohospodárstve 1*. Bratislava : VPL, 1964, s. 9-60; REIMAN, Michal. Obrat roku 1953 a Chruščov. In *Slovanský přehled*, 1997, roč. 83, č. 4, s. 403-413.

62 NA Praha, f. ÚV KSČ – 100/ 35 – A. Zápotocký, k. 60, č. j. 1237; k. 27, č. j. 893.

Určité modifikácie nastali aj vo vzťahu k bohatým roľníkom. V decembri 1953 prijal ÚV KSČ opatrenia na zmiernenie ekonomického i politického tlaku na „kulakov“. Zrušil „zoznamy kulakov“, upustilo sa od hromadných súdnych procesov, zrušilo sa 10-percentné navýšenie ich dodávkových povinností voči štátu. Ako sa vyjadril v niektorom zo svojich prejavov minister poľnohospodárstva Jindřich Uher, „*obmedzovať a zatláčať kulaka nemožno takým spôsobom, aby sa mu sťažovalo vykonávanie poľných prác na jeho hospodárstve, aby sa mu nenechávalo obilie na sejbu, odoberali všetky krmivá [...] Netrestáme kulakov za to, že sú kulaci, ale za to, že zámerne škodia rozvoju našej ekonomiky.*“⁶³

V rovnakom duchu hovoril v tom čase aj Antonín Novotný: „*Za to že je niekto kulak, v našej republike nikoho nestaviame pred súd a netrestáme. Ale nepripustíme, aby si kulaci neplnili svoje povinnosti voči štátu, ba dokonca škodili a sabotovali.*“⁶⁴ Tieto slová popredných straníckych a štátnych predstaviteľov úplne popreli realitu rokov 1951 – 1953. Intenzita obmedzujúcich administratívno-direktívnych a represívnych opatrení komunistického režimu v týchto rokoch podlomili v rozhodujúcej miere hospodárske pozície bohatých roľníkov na slovenskej i českej dedine. V porovnaní s rokom 1950 sa počet ich hospodárstiev na Slovensku znížil do roku 1955 o temer 84 % a výmera poľnohospodárskej pôdy o 82 %. Na začiatku roku 1955 predstavovali „kulacké“ hospodárstva, teda za aké subjektívne a účelovo vyhlasoval režim hospodárstva nad 15 ha pôdy (často i menej), v celej republike počet 22 999. Na Slovensku ich existovalo iba 2 318 s 1,7 % podielom na celoslovenskej výmere poľnohospodárskej pôdy.⁶⁵ V dôsledku tvrdých „protikulackých“ opatrení predchádzajúcich rokov klesala intenzita a produktivita ich výroby a následne aj objem dodávok poľnohospodárskych komodít štátu.

„Kulak“ v druhej etape kolektivizácie

Proklamovaná podpora súkromných malovýrobcov spolu s prijatými ekonomickými opatreniami na vyriešenie ťaživej situácie v poľnohospodárstve z jesene 1953, ktorá vyvolala v roľníkoch nádej, že „*dalšia poľnohospodárska politika už nebude smerovať k extrémnym tragickým koncom*“, sa ukázala nakoniec ako iluzórna a prechodná záležitosť.

Po dvoch rokoch stagnácie kolektivizačného procesu rozhodlo júnové zasadnutie ÚV KSČ v roku 1955 o ofenzívnom nástupe druhej kolektivizačnej vlny s jasným zámerom administratívnej likvidácie „kulackých“ hospodárstiev: „*v záujme zabezpečenia výroby musia byť likvidovaní tí kulaci, ktorí nevydržia obmedzovacie opatrenia a ich hospodárstvo sa dostáva do značného úpadku.*“⁶⁶ Stranícke vedenie nezmenilo svoju dovedajšiu stratégiu, nezvolilo cestu dlhodobejšej koexistencie súkromnej malovýroby so štátnym a družstevným sektorom a iba potvrdilo prevzatú koncepciu skolektivizovaného poľnohospodárstva pod štátnou ingerenciou. Režim sa zároveň presvedčil, že ani v tom najkritickejšom období rozpadu družstiev

63 NA Praha, f. J. Uher – 07/ 10, k. 3, č. j. 27.

64 NOVOTNÝ, Antonín. *Prejavy a state 1,1954 – 1957*. Bratislava : VPL, 1964, s.184-185.

65 SNA, f. Slovenský štatistický úrad, k. 56, č. j. 61, Sociálna štruktúra poľnohospodárskych závodov.

66 *Plenární zasedání ÚV KSČ ve dnech 29. – 30. června 1955*. Praha : ÚV KSČ, 1955, s. 186.

a prejavov nespokojnosti nevyvolal diskriminačný postup voči bohatým roľníkmi žiadny širší nesúhlas či odpor (a už vôbec nie organizovaný odpor) vidieka. Čo vlastne nebránilo a nestávalo žiadne prekážky dokončeniu administratívnej likvidácie hospodárstiev bohatých roľníkov ani zániku súkromného malovýrobného hospodárenia. Aj z počtu „kulackých“ hospodárstiev, resp. roľníckych hospodárstiev označovaných režimom ako „kulacké“ na začiatku druhej etapy kolektivizácie je zrejmé, že nemohli ovplyvniť či dokonca zabrzdiť jej ďalší priebeh. Stranícke vedenie v záujme naplnenia politického cieľa, ktorým bolo dokončenie kolektivizácie, však nemohlo pustiť zo zreteľa existenciu „*triedneho nepriateľa*“, ktorým boli počas celej kolektivizácie vyhlasovaní a považovaní bohatí roľníci a ktorých do tejto pozície veľmi účelovo postavil komunistický režim. Preto ani nemohol vymiznúť z propagandy, z tlače a straníckych konferencií pojem „kulak“ a jeho viac fiktívna ako skutočná „*nepriateľská a záškodnícka*“ činnosť. A pretože proces kolektivizácie nenapredoval takým tempom, ako si predstavovali a naplánovali stranícke orgány,⁶⁷ a zlyhával napriek sťaženým podmienkam podnikania na neochote predovšetkým stredných roľníkov vstúpiť do družstva, v druhej etape kolektivizácie boli režimom vmanipulovaní do úlohy „kulakov“ práve oni. V celej republike obhospodarovali strední roľníci 53,2 % poľnohospodárskej pôdy (na Slovensku 27 %), chovali 52 % dobytku, 48 % kráv a do štátnych fondov prispievali 41 % dodávkou zrnín, 47 % zemiakov, 38 % hovädzieho mäsa atď. Ich zástoje v poľnohospodárskej výrobe bol teda rozhodujúci.⁶⁸

Od roku 1955 podniklo vedenie KSČ kroky, ktorých ústrednou témou a cieľom bolo definitívne vyriešiť „kulackú otázku“. Celoštátna konferencia ÚV KSČ v júni 1956 potvrdila existenciu „*kulactva ako jedinej, dnes už zoslabenej vykorisťovateľskej triedy*“.⁶⁹

V ideologickej výbave komunistického režimu zostalo naďalej aj tvrdenie, že „*kulaci ako trieda sú a zostávajú odporcami a nepriateľmi socializmu*.“ Komunisti naďalej vyhlasovali, že „*kulakom sa nedá dôverovať, pretože „kulak vždy zostane kulakom“, „kulak škodí dedine kedykoľvek, kdekoľvek a všetkými prostriedkami*“.⁷⁰ Totalitná propaganda hlásala, že „*nie je nič horšieho ako kulak v JRD*.“ Keďže malí a strední roľníci nejavili záujem či odmietali vstúpiť do družstiev, do pozície „kulakov“ sa v tejto fáze kolektivizácie dostávali práve oni.

Závery celoštátnej konferencie KSČ pripustili možnosť individuálneho prístupu k bohatým roľníkmi a ich prijatiu do JRD pod podmienkou ich lojálneho vzťahu k režimu. V priebehu roku 1957, keď sa znovu rozhýbal proces zakladania JRD, vedenie KSČ i KSS viditeľne ustupovalo od svojich proklamácií o demokratizácii, vynútených ohlasom XX. zjazdu Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v spoločnosti, pritvrdzovalo svoje politické a ideologické stanoviská a znovu dávalo priestor na stupňovanie konfrontačných postojov ku „kulakom“. Napr. v internom dokumente byra ÚV KSS zo 6. júla 1957 sa písalo znova o nejasnostiach v otázke „triedneho

67 Na konci roku 1956 bolo v JRD združených iba 30 % hospodárstiev s výmerou od 5 – 15 ha pôdy. *Statistická ročenka republiky Československej 1959*. Praha : Orbis, 1959, s. 225.

68 VYDRA, Václav. *Úloha výkupu pri upevňovaní svazku dělnické třídy a rolnictva*. Praha : ČSAV, 1963, s. 200-201.

69 NOVOTNÝ 1964, s. 322.

70 *Rudé právo*, 17. júla 1955.

boja“ na dedine, lebo „dnes je často na dedine taká situácia, akoby kulaci už vôbec neexistovali.“⁷¹ Dokument rovnako spochybnil individuálne prijímanie „kulakov“ do JRD a upozorňoval, že tento „zmiernivý liberalistický postoj voči triednym nepriateľom vedie k rozmachu špekulácií na vidieku.“⁷²

Hlavná línia postupu voči bohatým roľníkom v druhej etape kolektivizácie smerovala k definitívnemu hospodárskemu podlomeniu zostávajúcich a fungujúcich „kulackých“ hospodárstiev. Ústrednú úlohu zohrávala tak v prvej, ako aj v druhej etape kolektivizácie pôda a jej vlastníctvo. V tejto súvislosti vydalo ministerstvo poľnohospodárstva ešte 15. augusta 1955 internú *Smernicu o zabezpečení poľnohospodárskej výroby na pracovne nezabezpečených hospodárstvach malých a stredných roľníkov a úpadkových hospodárstiev kulakov*. Podstatou tejto smernice a následného vládneho nariadenia č. 50/1955 Zb. bolo, že problémové hospodárstva „kulakov“ namiesto poskytovania pomoci na ich ozdravenie, mal postupne bezodplatne preberať socialistický sektor.⁷³ Zároveň mali štátne orgány zabrániť akýmkoľvek spôsobom „posilneniu kulackých podnikov“. V podstate išlo o novelizáciu zákona č. 55/1947 Zb. o pomoci poľnohospodárom pri uskutočňovaní poľnohospodárskeho výrobného plánu, pričom sa pri aplikácii v praxi zdôrazňovala jeho represívna funkcia.

Tvrdé uplatňovanie smernice Leg 231/54 o úpadkových hospodárstvach a notorických neplničoch viedlo k bankrotu „kulackých“ hospodárstiev a nútilo ich majiteľov, aby pôdu bez náhrady odovzdali štátu alebo JRD či štátnym majetkom. Mnohí „kulaci“ – neplniči odovzdávali dobrovoľne svoju pôdu štátnym majetkom bez toho, aby sa vzdali jej vlastníctva. Na riešenie tejto pre režim neprijateľnej situácie vydal vtedajší minister spravodlivosti Bartuška smernice na riešenie majetkovoprávných otázok pri prevzatí „kulackých“ úpadkových hospodárstiev socialistickým sektorom. Neexistujú súhrnné údaje ani za Slovensko, ani za české krajiny, ktoré by potvrdili, koľko veľkých hospodárstiev bolo dotknutých týmto rozhodnutím. Podľa zistení agrárneho historika K. Jecha, na základe torzovitých údajov v rokoch 1955 – 1958, napríklad v okrese Michalovce na východnom Slovensku sa takto „vyparilo a zmizlo“ (rozpustilo) 344 poľnohospodárskych závodov s celkovou výmerou 2 294 ha, z nich JRD prevzali 1 587 ha a štátne majetky 707 ha pôdy.⁷⁴ Ukázalo sa, že cesta ekonomického nátlaku na roľníkov je omnoho efektívnejšia, vysoko účinná a prináša žiaduce výsledky.

V súvislosti so stupňovaním konfrontačných postojov voči „kulakom“ v druhej polovici 50. rokov dochádzalo aj k zintenzívneniu činnosti prokuratúry a bezpečnostných orgánov na úseku poľnohospodárstva. V duchu interných smerníc politického byra ÚV KSČ vydali ešte v auguste 1954 generálna prokuratúra a ministerstvo spravodlivosti nové pokyny pre trestnú prax na dedine. Sústrediť sa mala na prísnejšie postihy „kulakov“ – neplničov dodávok, na organizovanie verejných procesov a pod. V roku 1957 sa na základe zákona č. 49/1957 Zb. do praxe vrátilo aj desaťpercentné navýšenie poľnohospodárskych produktov štátu pre

71 SNA, f. ÚV KSS – preds., k. 954, Zasadnutie predsedníctva ÚV KSS dňa 6. júla 1957.

72 Tamže.

73 SNA, f. ÚV KSS – P. David, k. 2265, č. j. 654.

74 JECH 2008, s. 216.

„kulakov“. Interné pokyny bezpečnostných a justičných orgánov začali nanovo mobilizovať represívny aparát komunistického režimu, dochádzalo k rozširovaniu siete spolupracovníkov a informátorov v dedinskom prostredí s cieľom odhaľovať ďalších „kulakov“ a agrárnikov. Znova sa plnou silou rozbehli súdne procesy. Napríklad pre neplnenie výrobných a dodávkových úloh bolo v celej republike odsúdených v roku 1956 celkom 983 bohatých gazdov, o rok neskôr 309 a v roku 1958 528 roľníkov označených režimom za „kulakov“.⁷⁵ Ukázalo sa, že skutočným cieľom súdnych konaní voči bohatým roľníkom, keď súd uložil vo väčšine prípadov ako vedľajší trest prepadnutie majetku, bolo dosiahnutie jeho majetkovej likvidácie, t. j. získanie jeho pôdy na kolektivizačné účely a odstránenie „kulaka“ aj celej jeho rodiny z príslušnej obce.⁷⁶

Postup ŠtB na vidieku v boji proti „kulakom“ v druhej etape kolektivizácie vychádzal z tajného rozkazu č. 136 /1954 a č. 128/1955 ministra vnútra ČSR Rudolfa Baráka o „*zosilnení boja proti nepriateľom socialistickej prestavby poľnohospodárstva*“.⁷⁷ Minister v nich nariaďoval okrem iného „*uskutočniť dôslednú evidenciu kulackých živlov v kraji a na okresoch [...] uskutočniť aktívne agentúrne rozpracovanie kulakov a všetkých osôb a skupín, podozrivých z uskutočňovania nepriateľskej činnosti v poľnohospodárstve*.“ Zároveň nariaďoval „*vybudovať agentúrnú sieť schopnú odhaľovať nepriateľské elementy, ktoré prenikli do objektov socialistickeho sektora a odhaľovať ich škodcovskú činnosť*“.⁷⁸

Výsledkom boli hlásenia ŠtB plné informácií o „*narastajúcej nepriateľskej činnosti kulakov a agrárnických živlov*“.⁷⁹

V súlade s jednoznačnou politickou prioritou dosiahnutia „*vítazstva socializmu na dedine*“ vytýčil XI. zjazd KSČ v roku 1958 pre poľnohospodárstvo dve základné úlohy: dokončiť kolektivizáciu, t. j. dostať do JRD všetkých zostávajúcich poľnohospodárskych malovýrobcov, a zlikvidovať zvyšky „kulactva“ ako triedy.⁸⁰

Socialistický sektor celoštátne obhospodaroval v čase konania XI. zjazdu strany 70 % poľnohospodárskej pôdy. Mimo JRD bolo ešte 129 935 poľnohospodárskych podnikov v rozmedzí 5 – 15 ha, čo boli vo väčšine prípadov hospodárstva stredných roľníkov, a 6 254 poľnohospodárskych podnikov nad 15 ha. Na Slovensku ich bolo 974 a podieľali sa iba 0,9 % na celkovej výmere poľnohospodárskej pôdy a 0,2 % na celkovom počte poľnohospodárskych podnikov. Ekonomická váha „kulackých hospodárstiev“ bola v tomto období pod vplyvom a dosahom obmedzujúcich opatrení zo strany štátnych orgánov v podstate zanedbateľná. Na tržnej produkcii zrnín sa podieľali približne 4 %, u zemiakov 6,7 % , mlieka 3,4 %, u mäsa 2,5 %.⁸¹

Napriek tomu videlo komunistické vedenie v existencii veľkých súkromných poľnohospodár-

75 SNA, f. ÚV KSS – P. David, k. 2237, Smernice politického byra ÚV KSČ pre ďalšiu činnosť orgánov bezpečnosti, prokuratúr a súdov.

76 JECH 2001, s. 167.

77 A ÚPN Bratislava, f. Tajné rozkazy ministra vnútra.

78 Tamže.

79 PEŠEK, Jan. *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*. Brno : ÚSD AV ČR, 2005.

80 NA Praha, f. ÚV KSČ – 02/ 2, k. 128, č. j. 242.

81 Tamže, č. j. 142.

ských podnikov nad 15 ha najväčší problém, s ktorým sa muselo vyrovnat'. Bola to politická úloha a jej splnenie bolo základným predpokladom, aby mohol A. Novotný na celoštátnej konferencii KSČ v júli 1960 „vyhlásiť víťazstvo socializmu v Československu“.

V záveroch XI. zjazdu sa konštatovalo, že „jasná politická línia strany voči kulakom viedla k podlomeniu ich ekonomickej a aj politickej moci na dedine, preto netreba vytyčovať novú líniu vo vzťahu ku kulakom. Nadalej však triedny boj trvá a prebieha v politickej i ideologickej rovine“.⁸² Rokovaniu zjazdu predchádzalo zasadnutie politického byra ÚV KSČ v máji 1958, ktoré prijalo dokument *Problémy likvidácie kulactva ako triedy v súvislosti s dovŕšením výstavby socializmu v našej krajine*. Dokument obsahoval princípy liberálnejšieho postupu vo vzťahu ku „kulakom“ – úzus, že do JRD môžu byť prijímaní „kulaci“ na základe individuálneho prístupu, nesmú však v nich zastávať žiadne funkcie.⁸³ Približne od roku 1957 môžeme vo vzťahu komunistického režimu a „kulakov“ hovoriť o posune „od politiky triedneho konfliktu k politike triednej spolupráce.“

Napriek tomu aj v tejto poslednej fáze likvidácie „kulactva“ ako triedy boli „dedinskí boháči“ neustále pod dohľadom ŠtB. V hláseniach bezpečnostných orgánov za rok 1960 sa uvádzali stále vysoké počty „kulakov“, čo vzhľadom na devastáciu ich hospodárstiev bolo skôr dôkazom pretrvávania dogmatickej tézy o „kulakovi“ ako „triednom nepriateľovi“ a skutočnosti, že pre komunistický režim „kulak“ neprestal byť „kulakom“ ani po vstupe do JRD či odchode do priemyslu.⁸⁴ V duchu totalitnej propagandy „kulak vždy zostane kulakom“, bol ním navždy!

V roku 1960 zostalo na Slovensku z pôvodne viac ako 7-tisíc prosperujúcich „kulackých“ hospodárstiev len 536 poľnohospodárskych podnikov, aj to úplne zdecimovaných bez akéhokoľvek vplyvu. Vzhľadom na toto mizivé percento sa pôvodne konkrétny bohatý roľník v straníckej propagande i v praktickej politike štátnych orgánov na dedine s nálepkou „kulaka“ pretransformoval na virtuálneho „kulaka“ a zamenil za stredného roľníka.

V priebehu kolektivizácie slovenského poľnohospodárstva v 50. rokoch minulého storočia smerovali najtvrdšie obmedzujúce ekonomické opatrenia a súdne i mimosúdne represie komunistického režimu proti bohatým roľníkom. Pôvodne proklamovaná línia postupného obmedzovania a zatlačania sociálnej vrstvy zámožných roľníkov na dedine sa už na začiatku 50. rokov celkom zjavne pretransformovala do administratívnej likvidácie ich hospodárstiev a politickej a sociálnej vylúčenosti tejto časti dedinskej komunity z organizmu spoločnosti.

„Protikulacké“ ťaženie komunistického režimu malo svoj vrchol v rokoch 1951 – 1953. V druhej polovici 50. rokov jeho ostrie otupelo, no vytrvalý ekonomický a psychologický tlak prežili na ich konci iba ojedinelé hospodárstva bohatých gazdov.

Prechod od súkromnej poľnohospodárskej výroby ku kolektívnym formám hospodárenia bol na slovenskej dedine poznačený mnohými represiami a nezákonnosťami, sklamaním,

82 Tamže, č. j. 242.

83 Tamže.

84 A ÚPN Bratislava, f. A 2/ 1, č. j. 187, Štátnobezpečnostní a hospodárská situace na Slovensku v zemědělství.

trpkosťou a rozvrátenými životmi rodín jednej celej generácie slovenských roľníkov. Bohatý gazda bol na začiatku kolektivizácie slobodný človek. Komunistický režim z neho spravil „kulaka“ a systematicky ho likvidoval.

Cituj:

HLAVOVÁ, Viera. Fenomén „kulaka“ v procese kolektivizácie na Slovensku v rokoch 1949 – 1960. In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 35-55. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Viera Hlavová, CSc. (1951), vyštudovala Filozofickú fakultu UK v Bratislave, odbor pedagogika – história. V roku 1984 obhájila kandidátsku prácu na tému kolektivizácie slovenského poľnohospodárstva a získala titul kandidátky historických vied. Do 1. januára 2016 pracovala ako samostatná vedecká pracovníčka v Historickom ústave SAV v Bratislave.

Zaoberá sa novodobými dejinami Slovenska s dôrazom na obdobie po druhej svetovej vojne a na agrárny vývoj na slovenskom vidieku v 50. rokoch 20. storočia. Je autorkou monografie *Kulak – triedny nepriateľ. Dedinský boháč v kontexte kolektivizácie na Slovensku 1949 – 1960* (2010), spoluautorkou práce *Kapitoly z dejín sociálnodemokratického hnutia na Slovensku* (1996), publikácie *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989* (2001) a chronologického prehľadu slovenských dejín od najstarších čias do súčasnosti *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti* (2007), koeditorkou chronológie a dokumentov *November 1989 a Slovensko* (1999) a *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod* (2002), ako aj autorkou viacerých odborných štúdií.

Kontakt: vierahlavova@gmail.com

